

## OEDİPUS KOMPLEKSİ BAĞLAMINDA DİVAN ŞİİRİNDE ÂŞIK-MAŞÛK- RAKİB İLİŞKİSİNE BAKIŞ

*A view to relationship of lover–beloved–rival in Divan poetry by the context of the Oedipus complex*

**Özer ŞENÖDEYİCİ\***

*Gazi Türkiyat, Güz 2012/11: 79-91*

*Cennet-i küyunda kalırdım ger olmasa rakib  
Ravzadan Âdem kaçan çıkardı şeytân olmasa  
Ahmed Paşa*

**Özet:** Sigmund Freud tarafından geliştirilen Psikanalitik kuram, iddialarını destekleyecek örnekleri birçok zaman edebî metinlerden seçmiştir. “Oedipus kompleksi” olarak bilinen psikolojik evre bunlardan biridir. Erkeklerin çocukluk dönemlerinde tecrübe ettikleri bu komplekse göre, erkek çocuklar annelerine duydukları ilgi neticesinde babalarını rakip olarak görürler. Çocuk, babanın yerine geçmek arzusuyla babasının ölmesini dahi ister. Klâsik Türk Edebiyatı’nın aşk konulu eserlerinde sıklıkla adı geçen “rakib” ile Oedipal dönemde bir çocuğun gözündeki “baba” arasında göz ardı edilmeyecek benzerlikler bulunmaktadır. Çalışmada, Klâsik şairlerin Oedipal dönemde babalarına duydukları nefreti şiirlerinde ifade etme olasılığı üzerinde durulacaktır. Ayrıca, “rakib” imgesi ile “baba” imgesi arasındaki benzerlikler ortaya konacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** psikanaliz, Oedipus kompleksi, klâsik Türk şiiri, rakib.

**Abstract:** Psychoanalytic theory which is developed by Sigmund Freud usually chooses samples that prove his assertions from literary texts. The psychological term known as “Oedipus complex” is one of them. According to this complex that men experienced in their childhood, boys love their mothers and know their fathers as a rival. The boy, also wants to kill his father to take his place. There are many similarities between “rakib [the rival]” that remains in text of love adventures of Classical Turkish Literature and the “father” according to a little boy who is experiencing the Oedipal stage. In this work, it’s told that the possibility of Oedipal stage in Classical Turkish poems as poets’ hate for their fathers. Moreover, similarities between the rival and the father will be examined.

**Key Words:** pschoanalyses, Oedipus complex, classical Turkish poem, rakib [the rival].

Klâsik Türk Edebiyatı’nın aşk konulu şiirlerinin olumsuz tiplerinden “rakib” üzerine bazı tahlil ve değerlendirme çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmada da şiirlerde teklik birinci şahıs ağzından konuşan ve “âşık” tiplemesini temsil eden şairin, “rakib” imgesi ile erkek çocukların şuuraltında taşıdıkları derin kını dışı vurma ihtimalleri sorgulanacaktır. Bu şekilde, psikanalitik bir değerlendirmeye tâbi

---

\* Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,  
ozersenodeyici@gmail.com

tutulacak olan “rakib” üzerinden, “âşık-maşûk-rakib” ilişkisine dair farklı bir bakış ortaya konmaya çalışılacaktır.

Psikanalitik kuram, modern sosyal bilimlerin pek çok şubesinde geçerliğini koruyan psikolojik bir disiplindir. Temelleri *Sigmund Freud*<sup>1</sup> tarafından atılan söz konusu disiplinin, cinsellik ve saldırganlık unsurlarını çıkış noktası alan yaklaşımı, pek çok kesim tarafından yadırganmış, rahatsız edici bulunmuş ve reddedilmiştir. Oldukça sarsıcı iddialarla ortaya çıkan ve psikoloji alanında radikal değişimlere neden olan psikanalitik kuram, günümüzde popüler kültüre mal edilmiş, profesyoneller kadar amatörlerin de ilgi alanı olmak suretiyle saptırılmış bir bilgi alanı olarak varlığını sürdürmektedir. Bu disiplinin teşekkülü esnasında Freud’un edebî metinlere başvurarak örnekler getirmesi, psikanalitik kurama ilgi duyanların edebî metinlere yönelmelerine aracılık etmiştir. Bunlardan biri, “*Oedipus Kompleksi*” olarak bilinen ve erkeklerin çocukluk dönemlerine tesadüf eden çatışmadır. Freud, bu çatışmayı Yunan efsanevî kahramanlarından *Kral Oedipus*’un macerasıyla örneklediği için söz konusu kompleks de bu isimle anılmıştır.

Oedipus, Troya sıklinden sonra, Yunan edebiyatının en ünlü efsanelerinden birinin adıdır (Grimal 1997: 563). Freud’un kuramında da merkezî bir konumda olan Oedipus’un annesinin adı ise farklı anlatılarda farklı şekillerde geçer. Epikaste ya da Lokaste olarak anılan anne ile Oedipus’un ilişkisi, efsanedeki temel olaya vücut verir. Efsaneye göre Thebai’de kâhinler, kralın doğacak çocuğunun, babasını öldürerek annesi Lokaste ile evleneceği kehanetinde bulunurlar. Bu kehanet üzerine doğan Oedipus, ebeveynince bir ormana bırakılır ve vahşi hayvanların onu yiyeceği düşüncesiyle lânetli kehanetin önüne geçildiği zannedilir. “Şiş Ayak” anlamına gelen “Oedipus” ismi de çocuğun sıkıca bağlanmış olan el ve ayaklarının şişmesi nedeniyle, ona isim olarak verilir. Çobanlar, Oedipus’u bularak onu Kral Polybos’a götürürler. Oedipus büyür ve Polybos’un kâhininden kaderinde bulunan lâneti öğrenir. Bu yüzden Oedipus, gerçek anne ve babası zannettiği üvey ebeveyninden uzaklaşır. Yolda Thebai Kralı ve aynı zamanda gerçek babası olan Laios’u öldürür. Yolculuklarından birinde doğum yeri olan Thebai’ye gelir. Thebai’de insanları yiyen dev bir Sfenks [insan başlı aslan] peyda olmuştur ve bu şehrin halkı Sfenks’i alt edecek kahramanın Kraliçe Lokaste ile evlenip Kral olması gerektiğine karar vermiştir. Oedipus, Sfenks’i alt eder ve bilmeden annesiyle evlenir. Gerçeğin anlaşılması üzerine Lokaste kendisini öldürür; Oedipus ise kendi gözlerini dağlar<sup>2</sup> (Grimal 1997: 563-567; Fromm 1991: 53-55).

<sup>1</sup> 1856-1939. Avusturyalı nörolog. Psikanalitik kuramın kurucusu. Bu kuramı desteklemek için edebî metinlerden istifade etmesi ve kendisinin de bazı edebî eserleri psikanalitik açıdan incelemesi neticesinde, kuramı edebî platformda da ses getirmiştir.

<sup>2</sup> Oedipus efsanesinin farklı versiyonları bulunmakla birlikte, bu anlatının neticesi, bütün versiyonlarda aynı şekilde sonuçlanmaktadır. Olayı aktarırken farklı versiyonlardaki nüanslara yer vermedik.

Freud'un, kuramını bu efsane ile örnekleme birtakım tepkiler doğurmuştur. Manevî platformda kutsal addedilen bir değerden hareketle çocuk cinselliğinin izah edilmesi yadırganmış ve dışlanmış.<sup>3</sup> Freud'un Oedipus efsanesini delil olarak gösterdiği kompleks, erkek ve kız<sup>4</sup> çocukların karşı cinsteki ebeveynlerine cinsel bir ilgi duymaları düşüncesine dayanır. "Oedipus kompleksinin Freud için ne anlama geldiğini söylemek kolaydır: Dört veya beş yaşlarında cinsel arzuları uyanan erkek çocukta annesine yoğun bir istek ve bağlılık gelişir. Onun bu isteği babasını kendisinin karşıtı, hem de **rakibi** olarak görmesine yol açar. Bu durumda babasının yerine geçmek ve onu ortadan kaldırmak isteyen çocukta babasına karşı büyük bir düşmanlık duygusu doğar. Babasını rakibi olarak görmesi, aynı zamanda onda iğdiş (hadım) edilme korkusunu da geliştirir (Fromm 1991: 47)." Daha basit ve bilinen tanımıyla bu kompleks, şu biçimde de kaynaklarda kendisine yer bulmuştur: "Küçük erkek çocuk annesine âşık olur ve babasını öldürmek ister veya küçük kız babasına âşık olur ve annesini öldürmek ister. İlkine çoğunlukla Oedipus kompleksi ve ikincisine de Elektra kompleksi denir (Craib 2004: 95)." Psikanalitiğe göre erkek çocukların ilk ve en çetin rekabeti, babalarıyla yaşadıkları çatışmadır. Bu anlamda, kimi zaman rakibini öldürmek suretiyle maşûkuna kavuşmak isteyen klâsik şairlerimizin yaklaşımı ile Oedipus kompleksini yaşamakta olan küçük bir erkek çocuğun babasına karşı tutumu arasındaki kayda değer benzerliklere dikkat çekmek gerekir.<sup>5</sup> Acaba klâsik şairlerimiz "rakîb" imgesiyle bilinçaltılarının karanlık köşelerine itilmiş eski bir çatışmayı mı dile getiriyorlardı? Bu soruya cevaben şöyle bir iddiada bulunulabilir: *Freud, Oedipus kompleksi kuramını tasarlarken bir divan okusaydı, iddialarını destekleyecek birçok örnek bulabilirdi.*

Klâsik edebiyatın hüküm sürdüğü dönemlerin sosyal şartları göz önünde bulundurularak "rakîb" ile kastedilen tipin, farklı bakış açılarıyla, farklı şekillerde izahı yapılmıştır. Söz gelimi *Ahmet Hamdi Tanpınar*, klâsik şiirin aşk telakkisini yorumlarken, âşık-maşûk-rakîb üçlemesini "saray istiaresi" çerçevesinde

<sup>3</sup> Freud'un öğrencilerinden Erich Fromm da bu kompleksin yanlış temellendirildiğini düşünenlerdendir. Fromm'un Türkçe'ye "Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları (1991)" adıyla çevrilen eserinde, Freud'un Oedipus hikâyesinin ana fikrini yanlış anladığı için, kuramında hata yaptığını belirtir. Ona göre "Eğer Freud'un yorumu doğru olsaydı, mitolojik olayların şöyle gelişmesi gerekirdi: Oedipus'un önce İokaste'ye rastlaması, annesi olduğunu bilmeden ona âşık olması ve sonra yine bilmeyerek babasını öldürmesi beklenmeliydi. Ama mitos bize Oedipus'un İokaste'ye ilgi duyduğunu veya âşık olduğunu söylemiyor ki... (s.55)" Fromm'un, anlamadığı husus; Freud'un, kuramına "Oedipus kompleksi" adını verirken efsanedeki olayı değil, onu oluşturan zihniyeti kastetmiş olduğudur. Klâsik şiirdeki âşık-maşûk ilişkisi hususundaki psikanalitik iddiamıza karşı da benzer türde savunmalar getirilecektir. Buna karşılık, psikanalitik kuramın, edebî eserlerde karakter analizinden ziyade, o eseri ortaya koyanın psikolojisine yönelik bir eleştiri ortaya koyduğunu yinelemekte fayda vardır: "Sosyolojik eleştiride ve anlatıcı kuramda gördüğümüz bir durum burada da vardır; yani kuram eserin doğuşunu açıklar, ama bu doğuşun açıklanışı betimleyici eleştiridir, değerle ilgisi yoktur (Moran 1994: 140)."

<sup>4</sup> Freud, kızların karşı cins ebeveyne duydukları ilgiyi erkek çocuklarından ayrı tutar ve bu komplekse "Elektra Kompleksi" başlığını açar.

<sup>5</sup> Klâsik edebiyat mahsûllerinin psikanalitik açıdan nasıl değerlendirilmesi gerektiğine dair yapmış olduğumuz bir çalışmada genel olarak değinmiştik. Bk. Şenödeyici, Özer, "Klâsik Edebiyat ve Psikanaliz - Açmazlar ve Zorunluluk", *Edebiyat Otağı*, S.30, Ankara, s.20-27.

değerlendirir. O'na göre: "Sevgilinin bütün davranışları hükümdarın davranışlarıdır. Sevmez, bir nevî tabîi vergi gibi sevlmeyi kabul eder. İsterse iltifat ve lütfeder. Hatta hükümdar gibi ihsanları vardır. Yine onun gibi isterse, bu lütfu ve ihsanı esirger. Hatta cevr eder, işkence eder, öldürür. Kıskanılır, fakat kıskanmaz. Bir saray, bir yığın mabeyinci, gözde ve gözde olmaya namzetlerle doludur. Sevgilinin etrafında da rakipler vardır. Âşık tıpkı bir saray adamı gibi bu rakiplerle mücadele hâlinindedir (2003: 6)." Ahmet Atillâ Şentürk (1995: 25-42) de "Rakîb Tipinin Sosyal Hayattaki Muhtemel Sımaları" üzerinde dururken farklı şairlerin ifadelerinden hareketle bu tipin "zenci bir dadı yahut haremağası (s.27)"; yahut sevgili olarak devlet erkânından biri kastedildiğinde, "onun hizmetinde bulunan, belki protokolünü düzenleyen, şairin görüşmesine engel olan kötü huylu bir memur veya musahib yahut ilmî ve siyâsî cihetten yükselmesini çekemeyen kimseler (s.29)", ya da "işret meclisine katılanların herhangi bir taşkınlığını önlemek, ileri giden olursa derhal haddini bildirmek için orada bulunanları dikkatle gözleyen -belki de meyhane sahibinin ücretle tuttuğu- bir fedai (s.33-34)", "dilberi ağıyara peşkeş çekerek sermaye şeklinde kullanan başka bir tür fedai (s.37)", "yüreğinde Allah korkusu kalmamış, ar damarı çatlamış, edepsiz, haylaz, kabadayı, ayyaş, zendost gibi özellikleri ile bilinen bir levend (s. 38)" olabileceğine değinir. Elbette, şiirin ve dar anlamda beytin anlam bütünlüğü düşünüldüğünde, yapılan bağdaştırmaların yerinde olduğu görülebilir. Psikanalitik açıdan yapılacak yorumlarda ise, şairin kendisini göstermeme çabasından kaynaklanan bir müphemlikle "rakîb" tipini, eski ve ölümcül garezinin nesnesi olarak şiirine dâhil ettiği söylenebilir. Daha açık bir ifadeyle, erkek çocuğun babasına karşı üç ilâ beş yaşları arasında duyduğu düşmanlık, Klâsik Türk şiirinde "rakîb" tipinin üretilmesinde ve yaygınlaşmasında etkisini göstermiş olabilir. *Baba* kavramına duyulan saygı, psikanalitik yorumların klâsik edebiyat mahsulleri için geçerli olamayacağı yönünde bir iddiayı doğurabilir. Ancak şairlerin yeri geldiğinde, babalarına duydukları öfkeyi açık bir şekilde dile getirdikleri Nef'î örneği ile sabittir. Nef'î, *belâ-yı siyeh*<sup>6</sup> olarak nitelediği babası hakkında, onun açıkça ölümünü isteyen aşağıdaki beyti söylemekten geri kalmamıştır:

*Ki Hân sevâba girüp ger babañı katl itse  
Du'â ederdi felekten ferîşteler Hâna (Akkuş 1998: 148)  
[Eğer Han sevaba girip babanı katletse, gökten melekler Han'a dua ederdi.]*

Oedipus kompleksi bağlamında Klâsik Türk şiirindeki rakîb değerlendirilecek olursa, bu kompleksin çeşitli evrelerinde babanın erkek çocuk tarafından algılanış biçimi ve "rakîb" tiplemesi arasında aşağıdaki benzerlikler tespit edilebilir. Bizim tespitlerimiz aşağıdaki gibidir:

<sup>6</sup> Klâsik şiirdeki rakîb'in de siyahlık ifade eden sıfatlarla kötülenmesi dikkat çekici bir durumdur. Sözgelimi klâsik şiirde rakîb, "mâr (yılan), akreb, zâg (karga)" gibi hayvanların siyahlık ifade eden unsurlarıyla birlikte kullanılır. Nef'î, bu renk ilgisini, babasına duyduğu kîni açıkça söylerken ifade etmiştir.

## 1. Rakîb karşısında âşığın konumu, baba karşısında erkek çocuğun konumu ile büyük oranda örtüşür.

### 1.1. Fizikî yetersizlik (güçsüzlük) açısından âşık çocuk

Klâsik şiirin âşık tipi, rakîb karşısında güçsüzdür. Girdiği mücadelede onun rakîbe üstünlük sağlayacak fizikî kuvveti yoktur. Bu durum, küçük bir erkek çocuğun babası karşısındaki durumunu andırır. Âşık, rakîb ile maşûkunun ilişkisine müdahale edemez, bir belgeselci tavrıyla onları izler, rakîbin ortadan kalkması için dualar eder. Rakîb karşısında kendisini âciz hisseden âşığın; rekabete gücünün yetmemesi, üstelik maşûkun da karşı tarafa meyletmesi, klâsik şiirimizde çokça işlenen bir durumdur. Maşûk ve rakîb arasındaki ilişkiyi gözlemleyen âşığın, beyitlerde hiçbir zaman harekete geçmemesi ve rakîbi ortadan kaldırmak için herhangi bir şey yapmaması, Oedipal dönemi akla getirmektedir.

Aşağıdaki beyitlerde Bâkî ve Avnî'nin, rakîbin kendilerine engel olmasına, hatta onları azarlamasına karşı bir tepki gösteremedikleri dikkat çekmektedir. Bu âcizlik, rakîbin fiziksel üstünlüğünün yanı sıra, ona duyulan saygı ve korkunun, yahut da sevginin bir neticesi olabilir. Aşağıdaki beyitlerde âşık, garip şekilde rakîb ile maşûk arasındaki ilişkiyi doğal karşılamaktadır, hatta onlara müdahale etmek için bir neden görmemektedir.

*Rakîb âzâr ider yâr ışığında eylesen secde*  
*Yüzüme yapışur gûyâ gubâr-ı kûy-ı dil-berdür* (Bâkî 1994: 194)  
[Rakîb, sevgilinin eşiğinde secde etsem beni azarlar. Sanki sevgilinin bulunduğu yerin tozu yüzüme yapışır.]

*Saçun sevâsım itmekde gönül bir bûya kâni'dür*  
*Benüm baht-ı şiyâhumda rakîb aña da mâni'dür* (Avnî 2006: 92)  
[Gönül, bir güzel kokuya kanaat edip senin saçının sevdasını gütmektedir. Ancak rakîb, benim kara bahtımda ona engel olur.]

Şiirlerinde "rakîb"e sık sık yer veren Aynî ise, aşağıdaki beyitlerde fiziksel yetersizliğini çok açık bir biçimde ifade etmektedir:

*Gel husûmet eyler iseñ iy rakîb*  
*Uşta meydân sen semîn ü ben nahîf* (Aynî 1997: 498)  
[Ey rakîb, düşmanlık edersen gel. İşte meydan... Sen semizsin ben zayıfım.]

*Virdi rakîbe cism-i za'îfin hazîn gönül*  
*Ârifliğ eyledi itine üstühân kodı* (Aynî 1997: 654)  
[Ey gönül, senin zayıf bedenini rakîbe hazine verdi. Ariflik edip köpeğine kemik attı.]

Aşağıdaki beyitte, sevgilinin âşığı yetersizliğine rağmen oldukça cesaretli bulması söz konusudur:

*Hamlemi gördi rakib üzre benümçün didi yâr  
Hâline göre degül gâyetile cür'etlü (Behiştî 2000: 467)*  
[Rakib üzerine yaptığım hamleyi sevgili gördü ve benim hakkımda şöyle dedi:  
Hâlinin gösterdiği gibi değil, son derece cesaretli.]

Maşûkun rakibe gösterdiği ilginin ayrıntılarıyla anlatılması da dikkat çekicidir. Doğrusu, ev ahalisinden olmayıp da rakibin maşûkun bulunduğu yere girdiğini görmek ve buna engel olmaya gücü yetmeyerek elemlemek Oedipus kompleksi dikkate alındığında pek de soyut bir tasvir değildir. Bu türden tasvirlerle yer veren aşağıdaki beyitlerin izahı aksi bir bakış ile oldukça zordur. Bir âşığın, sevgilisinin hemen eşliğinde beklerken, rakibin onu def ederek sevgiliyle birlikte olması ve âşığın da bu duruma rıza göstermesi; bir başka teoriyle, ancak kaçamak yollu izah edilebilir. Ahmed Paşa'ya ait aşağıdaki beyitlerde âşığın maşûk ve rakib arasındaki ilişkiye müdahale edemediği, yalnızca maşûka serzenişte bulunmakla yetindiği görülmektedir. Bunlar, küçük bir erkek çocuğun annesini babasından kıskanmasını, ancak fiziksel yetersizliği nedeniyle babaya saldıramayışını ve sonunda anne-baba arasındaki ilişkiyi doğal karşılayarak hislerini bastırmasını andırmaktadır:

*Ben kulunu redd edip kular rakibini kabûl  
Âşinasın yad edip bîgânesin hem-râz eder (Ahmed Paşa 1966: 188)*  
[-Sevgili- Ben kulunu reddedip rakibini kabul eder, tanıdığına yabancı gibi davranıp yabancısını da kendisine sırdaş edinir.]

*Ne yüz ağardasın Ahmed reh-i aşkımda anuñ  
Ki rakibe uyar ol yüzü karadan geçmez (Ahmed Paşa 1966: 194)*  
[Ahmed, onun aşk yolunda yüzünü neden ağartırsın? O, rakibe uyup, öyle bir yüzü karadan vazgeçmez.]

*Didim sır sözün açarsın rakibe  
Anuñladır seniñ râz-ı nihânuñ (Ahmed Paşa 1966: 231)*  
[Dedim ki "Sen sır sözünü rakibe açarsın. Senin gizli sırların onunladır.]

*Çü heft iklim-i hüsn içre şeh-i Keşmîr olasın sen  
İki yüzlü rakib ile revâ mı bir olasın sen (Ahmed Paşa 1966: 282)*  
[Güzelliğin yedi iklimi içinde sen Keşmîr Şâhı olduğun için, iki yüzlü rakib ile birlikte olman sana uygun düşmez.]

Mesîhî de sevgilinin mahallesinde inlemesine engel olan rakibe, ona karşı güç kullanmaktan çekindiği için, yalnızca âh ederek cevap vermektedir:

*Her gece mâni` olur nâleme kûyuñda rakib  
Göreyin kim okına ugraya âh-ı seherüñ (Mesîhî 1995: 199)*  
[Rakib, senin bulunduğun yerde, her gece inleyişime engel olur. -İnşallah,- onun seher vakti edilen âhın okuna hedef olduğunu görürüm.]

## 1.2. Kendisinden korkulan rakîb baba

Klâsik şiirdeki âşık tipinin maşûk ve rakîb arasındaki yakınlaşmaya müdahale etmemesinin tahlili yapılacak olursa, şu verilere ulaşılabilir: Rakîb, âşığa müdahale edebilecek konumdadır. Âşığın rakîbe dahledecek bir kudreti bulunmadığı gibi, saldıracak cesareti de yoktur. Çünkü âşık, rakîbden çekinir ve onun kendisine zarar vermesinden korkar. Bu korku, rakîbin beyitlerde köpek, akrep, yılan, diken<sup>7</sup> gibi zarar verici unsurlarla birlikte anılmasını açıklayabilir. Ahmet Atillâ Şentürk, duyulan korkunun, “rakîb” sözcüğünün XII. ve XIII. asırlarda sevgilinin kapıcısı ve gece bekçisi anlamında kullanılmasından kaynaklandığını; Osmanlı şiirinde ise, rakîbin sevgilinin fedaîsi ve belâlısı, kanlı bıçaklı serseri bir tip olarak algılandığını belirtir (1995: 64-66). Psikanalitik açıdan ise, çocukluk dönemine ait rekabette kendisini gösteren baba korkusunun, beyitlerde işlendiği düşünülebilir. Aynî'nin aşağıdaki beytinde geçen korku, bu bakışla değerlendirilebilir:

*Rakîbüñ rûyü oldı havfüm iy dost*

*Niçe idem ben ol şeytâna ümmîd* (Aynî 1997: 394)

[Ey sevgili, rakibin yüzü korkum oldu. Ben o şeytana nasıl ümit besleyeyim?]

Ataerkil ailenin fiziksel gücün üstünlüğüne dayalı yapısında, annenin de babadan korkması şeklinde açıklanabilecek bir durum, klâsik şiirde kendisine yer bulmuştur. Çünkü şiirlerde “Âşıklar gibi sevgili de rakîbden korkar ve çekinir, zaman zaman rakîbden gizlice âşığa selâm verir, bakar yahut güler (Şentürk 1995: 66)<sup>8</sup>.” Yahyâ aşağıdaki beytinde, sevgilisinin rakîb uyanmadan yanına gelmesini istemektedir. Gölge gibi sevgilinin peşinde olan rakîbden, hem sevgilinin hem de âşığın korktuğu görülmektedir:

*Dil-ber giceyle gelse rakîb âgeh olmasa*

*Ol rû-siyâh sâye gibi hem-reh olmasa* (Yahyâ 1995: 181)

[Güzel sevgili geceleyin gelse, rakîb uyanmasa; o kara yüzlü rakîb sevgiliye gölge gibi yoldaşlık etmese.]

## 1.3. İğdiş edilme korkusuyla kendisine müdârâ edilen rakîb baba

Freud, babasını rakîb olarak gören erkek çocukların, rekâbet esnasında babaları tarafından iğdiş (hadım) edilmekle tehdit edildiğini savunur.<sup>9</sup> Çocukların ilk cinsel deneyimleri böyle bir tehdit karşısında bastırılmaya çalışılmaktadır. Ortada bir güç

<sup>7</sup> Rakîbin bu unsurlarla birlikte anılması hakkında, Ahmet Atillâ Şentürk'ün (1995) kitabına bakılabilir. Çalışmamızda bu husus yeniden örneklenmemiştir.

<sup>8</sup> Alıntılanan kısımdaki iddiayı destekleyen beyit örnekleri bahsettiğimiz kompleks açısından da değerlendirilebilir. Bunlardan birine yer vererek benzerliği gösterebiliriz:

Selâmet olsun ilâhî o serv-i sîm-endâma

Virür rakîbden uğurlayınca baña selâm (Yahyâ Beğ)

<sup>9</sup> Kuramın daha açık bir ifadesi şöyledir: “Babayla olan çatışma, bedeninin en duyarlı ve zevk verici bölgesine, annesinden zevk almaya yönelik olan bölgesine bir tehdit şeklinde yaşanır. Küçük erkek çocuk kıskançlığı ve bunun sonucunda ortaya çıkan çatışmayı penisine bir tehdit olarak yaşar: İğdiş edilme tehdidi (Craib 2004: 96).”

farkı bulunduğu için doğal olarak babanın dediği olmakta ve çocuk uzlaşmaya mecbur bırakılmaktadır. “Bu uzlaşmanın bir bölümü olarak küçük erkek çocuk babasının yasaklamasını süperegusunun temel bir parçası olarak kabul eder. Bu, onun bu evrede kazanamayacağını kavramasını içerir. Ataerkil kuramlar, bu noktanın küçük erkek çocuğun babasının gücüne boyun eğdiği zamanın, ataerkilliğin üremesi olduğunu söyle[rler] (Craib 2004: 96).” Klâsik şairlerimizin de benzer bir şekilde rakîb ile uzlaşmaya girdikleri, bu davranışlarını da beyitlerinde işledikleri görülebilir. “Müdârâ” olarak nitelenen bu durum, “kin ve husumetini gizleyip zahirde dostluk gösterme, yüze gülme (Şemseddin Sâmî 1317: 1212)” olarak tanımlanır. Böyle bir uzlaşma neticesinde rakîb, sevgiliye yakın olmak için kendisine katlanılan bir kimse olur. Ancak kin ve nefret duyguları da gizlenerek taşınır. Yani, “[rakîbin] bütün hile ve düzenleri karşısında çaresiz kalan âşık, sonunda tek çareyi rakîbe olan bütün kin ve nefretini gizleyerek, onunla iyi geçinmekte bulur (Şentürk 1995: 58).” Kimi şairler, müdârâ etmek üzerinde yoğun bir şekilde durur. Söz gelimi, Yahyâ'nın bu konuyu sıkça işlemesi, Ahmet Atillâ Şentürk tarafından “dikkat çekici” bulunmuştur (1995: 58):

Yahyâ yüri var eyle rakîb ile müdârâ  
Aglamağ ile ol gül-i handân ele girmez  
[Yahyâ, yürü, git rakîb ile müdârâ et. Ağlamakla o gülen gül elde edilmez.]

Ri'âyet ile rakîbe mülâyemet iderin  
Zerâfet ile habîbe münâsebet iderin  
[Rakîbe saygıyla yumuşak davranırım, sevgiliyle nazıkçe yakınlık kurarım.]

Erkek çocukların babalarıyla uzlaşma temayülü, yalnızca onlardan korkmaları ile açıklanamaz. Uzlaşmada, ebeveyne duyulan saygı ve sevginin de etkisi vardır. Freud, “Psikanaliz ve Uygulama” adlı eserinde, Hans isimli erkek çocuğun davranışlarının psikanalitik yorumlarına yer verirken, kin, korku ve sevgi çatışmasını şu cümlelerle aktarır: “Gerçekten, babasını ortadan kaldırmak isteyen küçük bir Oedipus o. Babasını ortadan kaldırıp annesiyle baş başa kalmak, onunla yatmak isteyen bir Oedipus... Öte yandan Hans, babasını içten sevmektedir; onun ölümünü istediği hâlde. Zekâsı ise, bu çelişkiye karşı çıkmaktadır (2004: 115-116).” Klâsik şairlerimizin de nefretlerini bastırarak, rakîb ile dostâne ilişkiler kurması, ona müdârâ etmesi; bu açıdan yorumlanabilir:

Medâr-ı zülf-i müşgînün elinden dillerün gitdi  
Rakîbe işbu miskînler müdârâ itmek isterler (Aynî 1997: 396)  
[Misk kokulu saçın sebebiyle gönülleri ellerinden gitti. Bu miskinler rakîbe müdârâ etmek isterler.]

Hâldaş olalı senüñçün rakîb ile şehâ  
Sorma hiç ahvâlümüz kim hâlümüz it hâlidür (Mesîhî 1995: 161)  
[Ey Şâh! Hâlimizi hiç sorma, senin için rakîb ile haldaş olalı, hâlimiz köpek hâlidir.]



2. Maşûkun âşığa nisbeten rakîbe ilgi göstermesi ve bu durumun yarattığı kıskançlık, erkek çocuğun annesine duyduğu ilgiye karşılık babasını kıskanmasını hatırlatır.

### 2.1. İstenilen objeye (maşûk-anne) daha yakın olması açısından rakîb baba

Oedipus kompleksi bağlamında düşünüldüğünde, erkek çocuğun babasını kıskanma nedeni, onun anneye daha yakın olmasıdır. Babanın anne ile aynı odayı ve yatağı paylaşması, erkek çocuk tarafından kıskanılan ve onun kendisini babası ile özdeşleştirmesine, onu ortadan kaldırarak babalık rolüne soyunmak istemesine neden olan bir durumdur. Klâsik şiirdeki rakîb de aşağıdaki beyitlerde görüleceği üzere, maşûka âşıktan daha yakındır. Âşık kıskançlığını, rakîbe türlü kötü sıfatlar yakıştırarak dışa vurur. Onu, cennet bahçesini her gün izleyen bir şeytan, köpek, çirkin yüzlü, sert mizaçlı ve meymenetsiz olarak niteler. Bu saldırılar, sadece sözdendir. Âşık, rakîbe fiziksel olarak saldırmaya cüret edemez. Ondan korkması bir yana, sevgilinin de rakîbe ilgi duyması nedeniyle, bir türlü taarruz edemez. Sevgilinin, çirkin ve huysuz rakîbde ne bulduğuna bir anlam veremez; ancak bu meyli tabîî karşılar ve kendi kendisine hayıflanır:

*Yâr ile bir hâl ola ammâ rakîb-i seg-sıfat*  
*Zîşt-rûy u tünd-hûy u bed-likâdur el-gıyâs* (Aynî 1997: 358)  
[Sevgili ile her ne kadar halleşse de elamân; köpek sıfatlı rakîb, çirkin yüzlü, sert mizaçlı ve meymenetsizdir.]

*Ben işigünden trak u itüine yâr rakîb*  
*Nazar it hâlümüze mihneti gör devlete bak* (Aynî 1997: 503)  
[Ben onun eşiğinden uzağım, rakîb ise senin tenine yâr olmuş. Hâlimize bir bak -bendeki- mihneti, -rakîbdeki- talihi gör.]

*Ruhuñ bâğın rakîb-i dîv-sîret seyr ider her gün*  
*Yüzüñi göremez yıllarca ammâ bunda âdem var* (Bâkî 1994: 139)  
[Yanağının bahçesini her gün şeytan huylu rakîb seyredir. Burada bir Âdem olmasına rağmen o, yüzünü yıllarca göremez.]

*Şeftâlû-yi lebini niğâruñ rakîb yer*  
*Bize değince yâ kabıdur yâ çekirdegi* (Mesîhî 1995: 300)  
[Sevgilinin dudağının şeftalisini rakîb yer. Bize gelince ya kabuğu ya çekirdeği kalır.]

### 2.2. İstenilen objeden (maşûk-anne) karşılık görmesi bakımından rakîb baba

Klâsik şiirde âşığın rakîbe müdârâ etmesinin nedeni, sevgiliye rakîb vasıtasıyla yakınlaşabilme isteğidir. Sevgili, rakîbe ilgi göstermektedir, onunla daha çok vakit

geçirmektedir. Âşık, rakîb ile birlikte hareket ederek, sevgiliye ulaşabileceğini düşünür. Bu tutum, babayı seven, ancak annesini ondan kıskanan; onu öldürmek isteyen, ancak korkusundan, yahut saygısından buna cüret edemeyen bir erkek çocuğun mücadelesini hatırlatır.

Ahmed Paşa'ya ait aşağıdaki beyitte, Oedipal dönemde bir erkek çocuğun babasına karşı tutumu ve ondan duyduğu rahatsızlık müşahede edilebilmektedir. Burada sevgili, rakîb olmadığı takdirde âşığa ilgi göstermekte ve onunla birlikte olmaktadır. Ancak, rakîbin ortaya çıkışı ile âşık dışlanmakta ve sevgili rakîbe teslim olmaktadır. Bu durumda, âşığın kendisini Şeytan yüzünden cennetten kovulan Âdem'e benzetmesi doğaldır. Burada, "rakîb"i "şeytân" olarak niteleyen "âşık" olduğu; bu vâsfin "maşûk" tarafından kullanılmadığı göz önünde bulundurulmalıdır:

*Cennet-i kâyunda kalırdım ger olmasa rakîb*  
*Ravzadan Âdem kaçan çıkardı şeytân olmasa* (Ahmed Paşa 1966: 303)  
 [Rakîb olmasaydı senin cennet mekânında kalırdım. Arada şeytan olmasaydı Âdem cennetten nasıl çıkardı?]

Aşağıdaki beyitlerde de sevgilinin, rakîbe yüz verip âşıktan yüz çevirmesi söz konusudur:

*Yanuna alıp rakîbi eyledün seyr-i çemen*  
*Yanuna kalursa ey serv-i sehî seyr eyle sen* (Yahyâ 1995: 293)  
 [Rakîbi yanına alıp çimenlikte gezindin. Ey servi boylu! Gör bak, -bu yaptığın- yanına kalır mı?]

*Sunuben hân-ı visâlûñi rakîbe her dem*  
*Gamuñı bana gıdâ eyleme ihsân eyle* (Bâkî 1994: 395)  
 [Rakîbe her ân vuslat sofranı sunup bana gamını gıda etme, ihsan et.]

Mesîhî'nin, sevgilinin sarhoş gözünün rakîbin yüzüne bakmasını, mahmurların canlarının ekşi istemesi olarak ifade etmesi; rakîbe meyleden sevgiliye bir mazeret bulma çabasıdır:

*Bakar rûy-ı rakîbe çeşm-i mestüñ*  
*Belî mâ'il olur eşkiye mahmûr* (Mesîhî 1995: 145)  
 [Senin sarhoş gözün rakîbin yüzüne bakar. Evet, mahmur kimse ekşiye meyleder.]

### 2.3. Ölmesi (ortadan kalkması) istenen rakîb baba

Freud'a göre, Oedipus kompleksi evresinde bir erkek çocuk, babasını ortadan kaldırmak ister. Bu ortadan kaldırma arzusu, çocuğun fiziksel yetersizliği göze alındığında, babanın bir şekilde ölmesinin istenmesi şeklinde kendisini gösterir.

Ancak, babadan korkma, onun cezalandıracağından çekinme ya da ona duyulan sevgi, bu arzunun bastırılmasını zorunlu kılar. Freud, nefret-korku-sevgi üçgeninde gelişen bu durumu şöyle özetler: “Bir rakip olarak babadan kurtulmaya çalışan nefrete ek olarak, alışıldık olduğu üzere, ona yönelik belli bir sevgi de varlığını sürdürür. Aklın iki tutumu, babayla özdeşleşim üretmek için birleşir; oğlan ona hayran olduğu ve onun gibi olmak istediği, aynı zamanda onu yolundan uzaklaştırmak istediği için babasının yerinde olmak ister (1999: 425).” Freud’a göre bu çatışma, insanda pişmanlık duygusunun gelişmesine aracılık eder.

Klâsik şiirde rakib ile girişilen mücadele, Oedipal evredeki gibi ölümcüldür. Âşık kimliği ile kendisini gösteren şair, rakibinin ölmesini arzular. Bu mücadelede ölüm rakibe, âşığın elinden ya da rastlantısal bir şekilde gelir; yahut ölümün bir şekilde rakibi bulması temenni edilir. Aşağıdaki beyitlerde âşığın, rakibi öldürmeye yönelik pasif girişimleri<sup>10</sup>, ya da onun ölmesini ümit etmesi işlenmiştir:

*Yâr için ağyâr ile merdâne ceng itsem gerek*  
*İt gibi murdâr rakib ölmezse yâr elden gider* (Avnî, 2006: 79)  
[Sevgili için yabancılarla yiğitçe savaşacağım. Rakib, köpek gibi murdar ölmezse, sevgili elden gider.]

*İşün bitirüp öldüreyüm sini rakibâ*  
*Tâ olsa gerek dünyede çün bitmez iş olmaz* (Aynî 1997: 453)  
[Ey rakib! Dünyada bitmez iş olmayacağı için, işini bu dünyada bitirip seni öldüreyim.]

*Semm-i kâtildür yüzün görmek rakibün şübhesüz*  
*Hergiz olmazdum cihânda anı def itsem maraz* (Aynî 1997: 484)  
[Şüphesiz, rakibin yüzünü görmek, öldürücü zehirdir. Onu ortadan kaldırırsam dünyada asla hasta olmazdım.]

*Bâr olmada gitdükçe rakib-i har-ı nâ-dân*  
*Bu böyle kalır mı götürür mi bunu devrân* (Yahyâ 1995: 267)  
[Akılsız, eşek rakib -bana- gitgide yük olmaya başladı. Bu böyle kalır mı yahut devran bunu ortadan kaldırır mı?]

## Sonuç

Klâsik Türk Edebiyatı’nın mahsûllerinin değerlendirilmesi aşamasında, eldeki verilerin farklı bakış açılara istinat eden yöntemlerle incelenmesi zorunludur. Tek bir bakış açısıyla ya da tek bir yöntemle, birkaç anlam tabakasına sahip olma özelliği

<sup>10</sup> Rakibi öldürmekten bahseden tüm beyitlerde, öldürme tasvirinin kurgudan ibaret olduğuna ve âşığın (şairin) bu eylemi asla gerçekleştirmediği hükmüne rahatlıkla varılabilir.

gösteren metinleri değerlendirmek hatalı olacaktır. Böyle bir bakış açısıyla, Oedipus kompleksi bağlamında klâsik şiirimizdeki âşık-maşûk-rakîb ilişkisine değinme gereği duyduk. İddiamızın, “rakîb” sözcüğünün geçtiği beyitlerde, mutlaka “*Oedipus kompleksi*”nin işlendiğine dair bir sonucu desteklemediğini yinelemekte fayda görüyoruz. Çünkü, içinde Freud’a, psikanalitiğe yahut da genel olarak cinselliğe temas eden yazıların, zaten sapkınlık töhmeti altında bırakılacağı rahatlıkla müşahede edilebilir.

Rakîbin klâsik şiirde ele alınışı ile Oedipus kompleksinde erkek çocuğun ele alınışı arasında, çalışmada bahsi geçen paralellikler dikkat çekicidir. Bunların, klâsik şiirde yoğun bir şekilde işlenen âşık-maşûk-rakîb üçlüsünün ilişkisini açıklamakta faydası bulunabilir. Bu şekilde, klâsik şiirin kaynaklarını araştıran bir kimse, klâsik Türk şiiri geleneğinde şiiri icra eden şairi, bütünüyle eserinden soyutlamak gibi bir hataya düşmez. Oedipus kompleksi, klâsik şiirdeki âşık-maşûk-rakîb üçlemesinin oluşumunda en etkili yahut tek etkili unsurdur tarzında bir iddia, yanıltıcı ve amacından uzak bir sonuç olur. Ancak, “*klâsik dönem şairleri, Oedipal dönemdeki deneyimlerini, kimi zaman, klâsik şiirdeki bu üçlemenin ardına sığınarak ifade etmişlerdir*”, iddiasıyla konu hakkında yapılacak araştırmalar için yeni bir bakış açısı geliştirilebilir.

Şairi belirli kalıplar dâhilinde söylemeye mecbur eden geleneğin, onun psikolojik kimliğini oluşturan olgu ve durumlara kendini dışa vurma hakkı tanımadığı iddia edilemez. Bu nedenle sanatçıyı, eserleri yoluyla sayıklayıp nevrozunu dışa vuran bir organizma olarak ele alan psikanalitiğin<sup>11</sup>, Klâsik şiirin birçok yönünü aydınlatabileceği göz ardı edilmemelidir.

## KAYNAKÇA

- AKKUŞ, Metin (1998), *Nef’î ve Sihâm-ı Kazâ*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- AYDEMİR, Yaşar (2000), *Behiştî Divânı*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- CRAIB, Ian (2004), *Psikanaliz Nedir?* (Çev.: Ali KILIÇLIOĞLU), Say Yayınları, İstanbul.
- DOĞAN, Muhammed Nur (2006), *Fatih (Avnî) Divanı ve Şerhi*, Yelkenli Yayınevi, İstanbul.
- ERTEM, Rekin (1995), *Şeyhülislâm Yahyâ Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- FREUD, Sigmund (1999), “Dostoyevski ve Ana Baba Kıyımı”, *Sanat ve Edebiyat* (Çev.: Emre KAPKIN-Ayşen TEKŞEN KAPKIN), Payel Yayınevi, İstanbul, s. 413-437.

<sup>11</sup> “Freud’a göre sanatçı, bütün insanlar adına konuşan kimsedir. Birtakım nevrotik durumların sahibi insan, içgüdüleri, itiler ve dürtüleri içinde bir karmaşaya sahiptir. Toplumsal hayat, kanunlar, töreler ve genel ahlâk kuralları bu dürtülerin, istek ve itilerin açığa çıkmasını, gerçekleştirilmesini engeller. Onları bastırmaya, transfer ettirmeye çalışır. Fakat neredeyse insan ruhunun özünü teşkil eden isteklerden kolay kolay vazgeçemez. Bu durumda muhayyile devreye girer ve insan hayâl kurma yoluyla kimi istek ve dürtülerine ulaşmaya çalışır (Kolcu 2008: 200).”

- FREUD, Sigmund (2004), *Psikanaliz ve Uygulama* (Çev.: Muammer SENCER), Say Yayınları, İstanbul.
- FROMM, Erich (1991), *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları*, Arıtan Yayınevi, İstanbul.
- FROMM, Erich (2000), *Sigmund Freud'un Misyonu*, Öteki Yayınevi, Ankara.
- GRIMAL, Pierre (1997), *Mitoloji Sözlüğü (Yunan ve Roma)* (Çev.: Sevgi TAMGÜÇ), Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- KOLCU, Ali İhsan (2008), *Edebiyat Kuramları Tanım-Tenkit-Tahlil*, Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum.
- KÜÇÜK, Sabahattin (1994), *Bâkî Divânı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- MENGE, Mine (1995), *Mesîhî Divânı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- MERMER, Ahmet (1997), *Karamanlı Aynî ve Divânı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- MORAN, Berna (1994), *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- ŞEMSEDDİN SÂMÎ (1217), *Kâmûs-ı Türki*, Dersaadet.
- ŞENÖDEYİCİ, Özer (2008), "Klâsik Edebiyat ve Psikanaliz - Açmazlar ve Zorunluluk", *Edebiyat Otağı*, S.30, Ankara, s.20-27.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ (1995), *Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Rakib'e Dair*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (2003), *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul.
- TARLAN, Ali Nihad (1966), *Ahmed Paşa Divanı*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.